

УДК 159.943

Я-КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ ЯК ПОТЕНЦІАЛ СТАНОВЛЕННЯ ЇЇ СУБ'ЄКТНОСТІ**Подофей С.О.**

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються теоретичні підходи до розуміння Я-концепції людини як потенціалу становлення її суб'єктності. Висвітлено соціально-психологічні особливості розвитку Я-концепції та формування особи як суб'єкта, автора, ініціатора власної діяльності. Визначено структуру та функції Я-концепції в психічному житті людини. Становлення Я-концепції студента відбувається через усвідомлення себе суб'єктом дії, через сприйняття себе суб'єктом у системі стосунків в новому студентському середовищі. Це орієнтує його на самоствердження у навчальній та суспільній діяльності. В подальшому це спрямовує його до самовизначення і свідому саморегуляцію своїх дій на основі внутрішнього вироблення педагогічної професійної позиції та відчуття себе як автора діяльності, творця своїх вчинків.

Ключові слова: суб'єктність, Я-концепція, самооцінка, реальне Я, ідеальне Я.

Вступ. Багато психологів, практиків та теоретиків стояли у джерел зародження ідеї початкової цінності людини, значущості, її відповідальності за свої дії та вчинки. С.Л. Рубінштейн розкриває особистість як суб'єкта, автора, ініціатора діяльності, наділеного свідомістю, що має єдність трьох функцій: відображаючої (пізнавальної) функції, ціннісно-ставленевої (переживання), та регулятивної [9]. К.А. Абульханова називає свідомість як здібність людини «виділяти себе як суб'єкта із нерозчленованої єдності з дійсністю («разототожненням») з розумінням останньої як об'єкта, а себе як суб'єкта» [1].

Суб'єктність людини розглядається в таких соціально-психологічних аспектах прояву особистості, а саме: в активності особистості (В.А. Петровський), суб'єктність у контексті особистісної свободи (Г.О. Балл), в механізмах суб'єктності (В.О. Татенко), в специфіці суб'єктності педагога (О.Н. Волкова, Т.В. Маркелова).

Метою статті є висвітлення теоретичної основи розробки дослідження розвитку Я-концепції як потенціалу становлення суб'єктності молодшої особи. Це дозволить визначити **завдання** подальшого дослідження чинників формування Я-концепції студента та становлення його суб'єктності у навчальній та суспільній діяльності студентського середовища та у професійній самореалізації.

В психології суб'єктність визначається як «здатність людини усвідомлювати себе носієм знань, волі, ставлень, здійснювати свідомий вибір у системі соціальних відносин, розуміти свої дії та відповідати за них, з'ясувати для себе зв'язки свого «Я» з іншими людьми, ставити мету, пропонувати рішення, відповідати за наслідки; здатність підсилити або нейтралізувати вплив ззовні» [3, с. 182].

С.Л. Рубінштейн визначив якість суб'єкта як причину активності людини, її здатність до самостійності, самодетермінації і самовдосконалення [9].

В сучасній психології існує уявлення про людину як про суб'єкта життєдіяльності, ініціатора власної діяльності, як носія активності, людину, наділену здатністю до свідомої саморегуляції і саморозвитку. Поряд з цим суб'єктність розглядають як властивість особистості, а саме звертається увага на якості особистості, які забезпечують суб'єктну позицію людини. За Л.І. Анциферовою, в основі суб'єктності лежить

ініціативно-творче начало, яке має екзистенціальне значення для людини, виступає умовою її життя. Особистість як суб'єкт «творить» себе, вибудовуючи простір власного життя, унікальний життєвий світ, ставить цілі, обирає стратегії життя, створює умови для розвитку власної особистості, протистоїть тиску несприятливих соціальних і культурних чинників [2].

Г.О. Балл розглядає суб'єктність у контексті особистісної свободи і пов'язує її з такими рівнями активності, в становленні яких значну роль відіграють внутрішні фактори особистості: ініціативний, вольовий, творчий, надситуативний, самоуправління [3].

Психологи розглядають суб'єктність як інтегральну властивість особистості, стверджують, що суб'єктність закладена в людині від народження у найпростішій своїй формі, у вигляді суб'єктного потенціалу, і розвивається в онтогенезі. Вона є результатом розвитку самосвідомості, найвищим рівнем розвитку особистості, основою якого є усвідомлення індивідуальних відмінностей. На думку В.О. Татенка, суб'єктність – «це той внутрішній інтенційно-потенційний стрижень, який дозволяє індивідуі скористатися унікальною можливістю, наданою йому природою і суспільством, – свідомо, цілеспрямовано, креативно включитись у взаємодію з ними і натомість ствердитися у онтичному статусі людини» [11, с. 333]. Автор визнає суб'єктність основою детермінантою саморозвитку внутрішнього світу людини. З.С. Карпенко визначає людину як інтегрального суб'єкта, який акумулює різні плани її буття і духовно-ціннісного самовизначення. Суб'єктність є «саморушна причина суцього, універсальний принцип переходу можливих станів суб'єкта в дійсність інтенціональних предметностей... це формовияв інтенціонального боління людини з використанням психофізіологічних ресурсів організму і можливостей соціокультурних контекстів» [7, с. 159]. О.Ф. Бондаренко визначає суб'єктність мірою або якістю особистості, яка «відображає, позначає здатність її перетворити принцип свого особистісного буття на певну умову життєдіяльності, адекватну чи неадекватну, таку, що допомагає або, навпаки, перешкоджає розгортанню, опредметненню персоналізованого індивіда у світі внаслідок його смислогенезу» [5, с. 57]. Отже проблема суб'єктності в сучасних дослідженнях пов'язується з наділенням людини

якостями бути активною, самостійною, здатною до здійснення життєдіяльності.

У широкому сенсі суб'єкт розглядається як творець власного життя, розпорядник душевних і тілесних сил; здатний перетворювати власну життєдіяльність, ставитись до самого себе, оцінювати способи своєї діяльності, контролювати її хід і результати. Важливо розглядати внутрішній потенціал особистості, який вона оцінює, ставиться до себе, усвідомлює себе в різних сферах життя, Я-образах, що все разом складає Я-концепцію особистості. Розглянемо Я-концепцію як потенціал розвитку суб'єктності особистості.

С.Л. Рубінштейн запевняє, що справжнє джерело і рушійні сили розвитку самосвідомості потрібно шукати в зростаючій реальній самостійності індивіда, що виражається в зміні його взаємостосунків із оточенням [9, с. 636]. Поняття Я в психології часто співвідноситься і навіть може зливатися з одного боку з поняттям особистості, а з другого – з поняттям самосвідомості. Людина являє собою особистість, що розглядається із середини, а також виступає продуктом самосвідомості як процесу, за допомогою якого людина пізнає себе та відтак ставиться до себе й оцінює. «Людина фільтрує свої чуттєві враження, наповнює їх смислом, що відповідає його минулому досвіду, його очікуванням, його актуальним переконанням стосовно оточення та себе. І тільки

коли індивід наповнює особистісними значеннями чуттєву інформацію про себе, ми можемо говорити про наявність в нього Я-концепції. Співвідношення із чуттєвими враженнями відповідні значення, особа все далі просувається на шляху самоусвідомлення. При цьому раніш встановлені значення допомагають в усвідомленні нових вражень» [4, с. 68]. Так Р. Бернс називає цей процес становлення Я-концепції «самореалізуючою лінією розвитку».

Таке розрізнення процесу і продукту в психологію було введено У. Джемсом у вигляді розрізнення «чистого Я» та «емпіричного Я». Він першим в психології визначив проблематичну складність Я-концепції, яку назвав глобальним особистісним Я (Self) як первинне утворення, що поєднує Я – І (те, що пізнає) та Я – Ме (те, що пізнається). Ці дві сторони глобального Я існують узгоджено, одна із яких є чистий досвід (Я-усвідомлююче), а друга – зміст цього досвіду (Я-як об'єкт). За У. Джемсом Я як об'єкт охоплює все, що можна назвати своїм. Виходячи з цього автор виділяє такі складові Я-концепції: духовне Я, матеріальне Я, соціальне Я, та фізичне Я [6]. Поряд з цим він вказував, що визнання тотожності нашого Я і нашої особистості представляє вимогу здорового глузду.

Аналізуючи праці У. Джемса, Ч. Кулі, Д. Міда, Е. Еріксона, К. Роджерса, Роберт Бернс визначає

три основні модальності образів Я чи самоустановок: реальне Я, дзеркальне Я, ідеальне Я. Кожна модальність включає чотири структурні складові: фізичне Я, соціальне Я, інтелектуальне Я, емоційне Я [4, с. 62]. Це показано на схемі (рис. 1).

Я-концепція становить динамічну систему уявлень людини про саму себе, яка включає усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей, ставлення до них, а також самооцінку, суб'єктивне сприйняття впливаючих на особистість зовнішніх факторів. У процесі соціальної взаємодії Я-концепція виникає як результат психічного розвитку особистості, як відносно стійке так і підвладне внутрішнім змінам та коливанням психічне надбання. Я-концепція за Р. Бернсом узгоджує внутрішній світ, інтерпретує досвід та виробляє власне очікування особи від оточення. Завдяки функціям Я-концепції особистість має змогу захиститися від негативних почуттів, які можуть викликати емоційне напруження, стрес, дискомфорт та інші негативні прояви. Р. Бернс розглядає Я-концепцію як «сукупність установок спрямованих на самого себе», визначаючи три її головних елементи: 1) Переконавання, як когнітивна складова установки, що утворює Я-образ (уявлення індивіда про самого себе); 2) емоційне ставлення до цього переконання (емоційно-оціночна складова), автор називає її самооцінкою, що і є афективною оцінкою цього уявлення, та може визначатися різною інтенсивністю, бо конкретні риси образу можуть

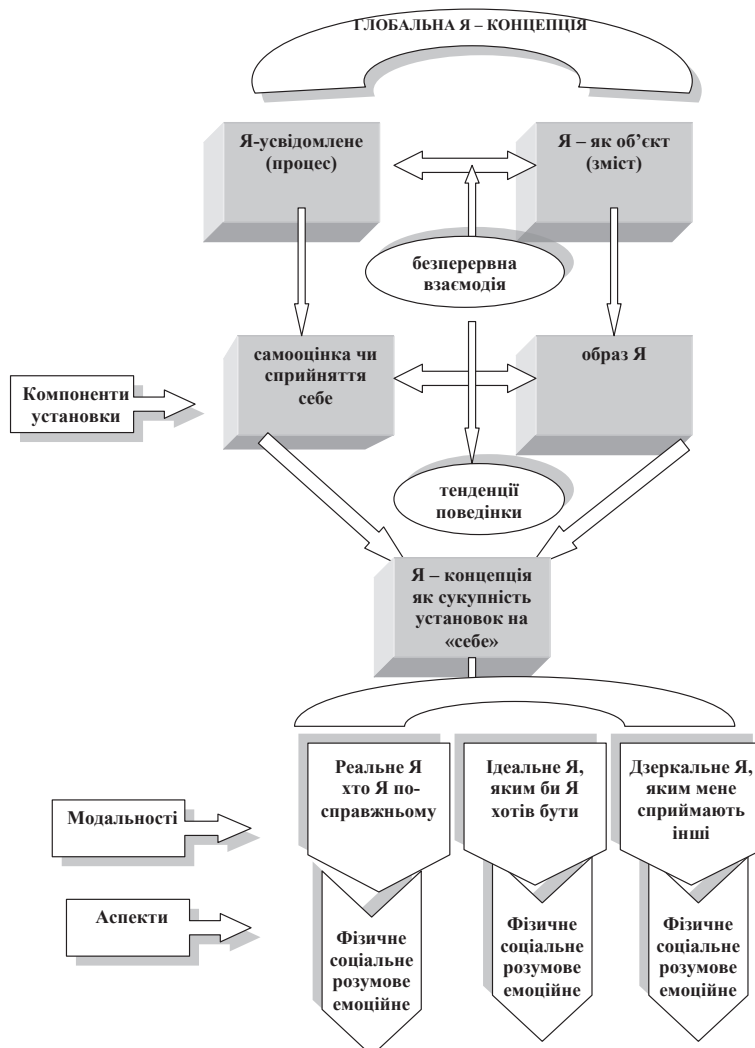

Рис. 1. Структура Я-концепції [4, с. 62]

викликати більш чи менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям чи осудженням; 3) відповідна реакція, що виражається в поведінці, тобто ті конкретні дії, що можуть бути викликані образом Я та самооцінкою (поведінкова складова) [4, с. 32].

Розглянемо розвиток Я-концепції у дитячому віці, її зростання як потенціалу становлення особи – автора та ініціатора власних дій, а значить суб'єкта. За М. І. Лісіною самосвідомість людини включає два рівні – ядро і периферію, або суб'єктну і об'єктну складові. У центральному ядру утворенні міститься безпосереднє переживання людиною себе як суб'єкта, як особистості. У ньому бере початок особова складова самосвідомості, яка забезпечує людині переживання постійності, тотожності самій собі, цілісності, відчуття себе як джерела своєї волі, своєї активності. В ньому народжується загальна самооцінка. На відміну від цього периферія включає конкретні уявлення суб'єкта про себе, свої здібності, можливості і особливості. Периферія складається з набору конкретних якостей, які належать людині і утворюють об'єктну або предметну складову самосвідомості. Ці знання про себе заломлюються через призму центрального утворення та заростають афективним компонентом. Центр та периферія взаємозв'язані. Завдяки впливам периферії, загальна самооцінка постійно модифікується. Такий механізм формування образу самого себе забезпечує не тільки накопичування нових деталей, а й перебудову, якісне перетворення Я-концепції в онтогенезі [8, с. 138].

Поступово відбувається становлення Я-концепції особи через усвідомлення нею себе суб'єктом дії до сприйняття себе суб'єктом у системі людських стосунків та до відчуття себе як автора своєї діяльності, творця своїх вчинків.

Так Я-концепція особи є результатом особистісного розвитку в процесі самопізнання, особистісним ядром. На основі Я-концепції за Д.І. Фельдштейном будується взаємодія дитини із соціумом, що відбувається в міжособистісних стосунках, де розкриваються індивідуальні можливості особи, її потенції, реалізується самоактуалізація – «Я в суспільстві», а також самостверджуючі відносини на основі виділення свого Я, його потреби та значущість – «Я та суспільство» [12, с. 262]. Перша позиція „Я в суспільстві» робить акцент на собі, чим відображає прагнення підростаючої особистості, досягнути власний образ Я. Друга позиція «Я та суспільство» стосується усвідомлення себе як суб'єкта суспільних стосунків. Так Д.І. Фельдштейн розглядає розвиток самостверджуючих стосунків людини в соціумі на основі її потреби виділення Я-концепції, її значущості в життєдіяльності та становлення як суб'єкта, автора та ініціатора власних дій [12].

В.В. Столін розкриває самоставлення особи так: «Внутрішньоособистісні перепони, їх зіткнення у вчинку – реальному або лише уявному – являються основою ставлення до себе – головною складовою смислу «Я». В свідомості це ставлення має подвійну трансформацію. Когнітивна трансформація ставлення до себе полягає у суб'єктивному наділенні себе рисами, тобто у самосприйнятті, емоційна трансформація – у виникненні емоцій, почуттів, спрямованих на себе самого» [10, с. 152]. В якості особистісних перепон можуть виявляти-

ся не тільки об'єктивні обставини та стосунки, але й різні якості та риси власної особистості людини такі як: гордість, совість, самолюбство, воля, боязкість. Регулятивні функції самооцінки забезпечуються її включеністю в мотиваційну сферу людини; вони розвиваються та удосконалюються по мірі того, як суб'єкт оволодіває різноманітними засобами самооцінювання та набуває здібності розрізняти багаточисленні ознаки, що характеризують його самого. Самооцінка виконує не тільки фактора мобілізації людиною власних сил, реалізації прихованих можливостей, творчого потенціалу. Таким чином психологи звертають увагу, на функціональне значення самооцінки: як інтерпретацію власного досвіду так і сприйняття себе та оточення та визначення перспектив розвитку.

Психологи визначають спрямованість Я-концепції особистості на власній особистісний спосіб інтеграції діяльності, інтеграції та ієрархізації її мотивів. Відтак Я-концепція людини розвивається у діяльності, у взаємодії із іншими, у вчинку, що виступають для неї як випробування для підтвердження властивостей Я-концепції та становлення суб'єктності.

В.В. Столін розкриває поняття, за значенням синонімічне Я-концепції – смисл Я, як одиницю самосвідомості. Цей смисл Я «пов'язаний із активністю суб'єкта, що відбувається...в його соціальної діяльності» [197, с. 103–104].

Автор зазначає, що властивості особистості «виявляються в собі самій не просто шляхом оцінки себе як об'єкта, але й шляхом осмислення себе в ситуаціях, коли ці властивості, чи їх відсутність виступає як перепона на шляху її ж власної активності чи навпаки як умови, що полегшують її діяльнісну самореалізацію» [10, с. 271]. Так смисл Я виникає за В. В. Століним в результаті співвідношення властивостей особи з мотивом діяльності»

Становлення суб'єктності за словами С.Л. Рубінштейна відбувається у здійсненні «саморозвертаючого пророцтва», в тому сенсі, що «людина як істота, що має проект, задум, задачу, ціль» – як «причина в самому собі», та цей процес забезпечується розвитком системного утворення Я-концепції як потенціалу самого суб'єкта [9].

Висновки. Поступово відбувається становлення Я-концепції студента через його усвідомлення себе суб'єктом дії, через сприйняття себе суб'єктом у системі стосунків в новому студентському середовищі, яке орієнтує його на самоствердження у навчальній та суспільній діяльності. В подальшому це спрямовує його до самовизначення і свідому саморегуляцію своїх дій на основі внутрішнього формування педагогічної професійної позиції та до відчуття себе як автора своєї діяльності, творця своїх вчинків.

З наведеного вище можна визначити спрямованість подальшого дослідження чинників формування Я-концепції студента та становлення його суб'єктності у навчальній та суспільній діяльності студентського середовища та професійній самореалізації у центрі самопізнання та професійного саморозвитку вищого навчального закладу. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вдосконаленні психолого-педагогічної програми становлення професійної суб'єктності майбутніх педагогів.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Философско-психологическая концепция С.Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения / К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский – М.: Наука, 1989. – 248 с.
2. Анцыферова Л.И. Психологическое содержание феномена субъект и границы субъектно-деятельностного подхода / Л.И. Анцыферова // Проблема субъекта в психологической науке. – М.: «Акад. проект», 2000. – С. 27-42.
3. Балл Г.А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г.А. Балл // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – № 5. – С. 7-19.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер. с англ. М.Б. Гнедовского, М.А. Ковальчук / под общ. ред. В.Я. Пилиповского. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
5. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії / О.Ф. Бондаренко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 52-70.
6. Джеймс У. Психология / У. Джеймс; под ред. Л.А. Петровской – М.: Педагогика, 1991. – 368 с.
7. Карпенко З.С. Картография интегральной субъектности: пост-постмодернистский проект / З.С. Карпенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 157-176.
8. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка / М.И. Лисина; под ред. А.Г. Ружской. – М.: Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 384 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – СПб.: Питер, 2006. – 713 с.
10. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин – М., Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
11. Татенко В.О. Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В.О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / За заг. ред. В.О. Татенка. – К.: Либідь, 2006. – С. 316-358.
12. Фельдштейн Д.И. Психология взросления. Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности / Д.И. Фельдштейн. – М.: Изд-во МПСИ, 1999. – 670 с.

References:

1. Abul'khanova-Slavskaya K.A. Filosofsko-psikhologicheskaya kontseptsiya S.L. Rubinshteyna: K 100-letiyu so dnya rozhdeniya [The philosophical and psychological concept of S.L. Rubinstein: To the centenary of his birth] / K.A. Abul'khanova-Slavskaya, A.V. Brushlinskiy – M.: Nauka, 1989. – 248 s. (Russian).
2. Antsyferova L.I. Psikhologicheskoye sodержaniye fenomena sub'yekt i granitsy sub'yektno-deyatelnostnogo podkhoda [The psychological content of the subject's phenomenon and the boundaries of the subject-activity approach] / L.I. Antsyferova // Problema sub'yekta v psikhologicheskoy nauke. – M.: «Akad. proyekt», 2000. – S. 27-42. (Russian).
3. Ball G.A. Psikhologicheskoye sodержaniye lichnostnoy svobody: sushchnost' i sostavlyayushchiye [Psychological content of personal freedom: essence and components] / G.A. Ball // Psikhologicheskii zhurnal. – 1997. – T. 18. – № 5. – S. 7-19. (Russian).
4. Berns R. Razvitiye YA-kontseptsii i vospitaniye [The development of self-concept and education] / R. Berns; per. s angl. M.B. Gnedovskogo, M.A. Koval'chuk / pod obsch. red. V.Ya. Pilipovskogo. – M.: Progress, 1986. – 422 s. (Russian).
5. Bondarenko O.F. Sub'yektnist' yak etychnyy vymir: u poshukakh vitchyznyanoi tradytsiyi u psykhoterapiyi [Subjectivity as an ethical dimension: in search of domestic traditions in psychotherapy] / O.F. Bondarenko // Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok: Filososfs'ko-psykholohichni studiyi / Za zah. red. V.O. Tatenka. – K.: Lybid', 2006. – S. 52-70. (Ukrainian).
6. Dzheyms U. Psikhologiya [Psychology] / U. Dzheyms; pod red. L.A. Petrovskoy – M.: Pedagogika, 1991. – 368 s. (Russian).
7. Karpenko Z.S. Kartografiya intehral'noyi sub'yektnosti: post-postmodernists'kyy proekt [Cartography of Integral Subjectivity: post-postmodern project] / Z.S. Karpenko // Lyudyna. Sub'yekt. Vchynok: Filososfs'ko-psykholohichni studiyi / Za zah. red. V.O. Tatenka. – K.: Lybid', 2006. – S. 157-176. (Ukrainian).
8. Lisina M.I. Obscheniye, lichnost' i psikhika rebenka [Communication, personality and psyche of the child] / M.I. Lisina; pod red. A.G. Ruzskoy. – M.: Voronezh: NPO «MODEK», 1997. – 384 s. (Russian).
9. Rubinshteyn S.L. Osnovy obshchey psikhologii [Fundamentals of General Psychology] / S.L. Rubinshteyn – SPb.: Piter, 2006. – 713 s. (Russian).
10. Stolin V.V. Samosoznaniye lichnosti [Self-consciousness of the person] / V.V. Stolin – M., Izd-vo MGU, 1983. – 286 s. (Russian).
11. Tatenko V.O. Sub'kktno-vchinkova paradigma v suchasniy psikhologii [Subjective-task paradigm in modern psychology] / V.O. Tatenko // Lyudyna. Sub'kkt. Vchinok: Filososfs'ko-psykholohichni studii / Za zag. red. V.O. Tatenka. – K.: Libid', 2006. – S. 316-358. (Ukrainian).
12. Fel'dshteyn D.I. Psikhologiya vzrosleniya. Strukturno-soderzhatel'nyye kharakteristiki protsessa razvitiya lichnosti [The psychology of growing up. Structurally-substantial characteristics of the process of personality development] / D.I. Fel'dshteyn. – M.: Izd-vo MPSI, 1999. – 670 s. (Russian).

Подофей С.О.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

Я-КОНЦЕПЦИЯ ЧЕЛОВЕКА КАК ПОТЕНЦИАЛ СТАНОВЛЕНИЯ ЕГО СУБЪЕКТНОСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические подходы к пониманию Я-концепции человека как потенциала становления его субъектности. Освещаются социальные, психологические особенности развития Я-концепции и формирования личности как субъекта, автора, инициатора деятельности. Определено структуру и функции Я-концепции в психической жизни человека. Становление Я-концепции студента происходит через осознание себя субъектом действия, через восприятие себя субъектом в системе отношений в новом студенческой среде. Это ориентирует его на самоутверждение в учебной и общественной деятельности. В дальнейшем это направляет его на самоопределение и сознательную саморегуляцию своих действий на основе внутреннего формирования педагогической профессиональной позиции и понимания себя как автора деятельности, творца своих поступков.

Ключевые слова: субъектность, Я-концепция, самооценка, реальное Я, идеальное Я.

Podofiei S.O.

Borys Grinchenko Kyiv University

SELF-CONCEPT OF MAN AS A POTENTIAL FORMATION OF ITS SUBJECTIVITY

Summary

The article deals with theoretical approaches to understanding the self-concept of man as a potential for the emergence of his subjectivity. The social, psychological features of the development of the self-concept and the formation of a person as a subject, author, initiator of activity are highlighted. The structure and functions of the self-concept in the mental life of man are determined. The formation of the student's self-conception occurs through the realization of himself as the subject of action, through the perception of himself as a subject in the system of relations in a new student environment. This focuses on self-assertion in educational and social activities. Later it directs him to self-determination and conscious self-regulation of his actions on the basis of internal development of the pedagogical professional position and understanding himself as the author of activity, the creator of his actions. The direction of further research into the factors shaping the student's self-concept and the formation of his subjectivity in the educational and public activities of the student environment and professional self-realization in the center of self-knowledge and professional self-development of the higher educational institution is determined. The prospect of further research is seen in the improvement of the psychological and pedagogical program of the formation of the professional subjectivity of future teachers.

Keywords: subjectivity, self-concept, self-esteem, real self, ideal self.